

Дві найстарші молдавські кирилівські грамоті 1388 року.

I.

Палеографічно-лінгвістичний нарис.

Молдавські кирилівські грамоти здавна вже притягали до себе пильну увагу вчених, на жаль тільки, монографічного вивчення чи то під оглядом лінгвістичним, чи під оглядом дипломатично-палеографічним вони ще й досі не дочекалися. Про молдавські грамоти існує велика література, багато раз їх видавано, але мусимо ствердити, що вчені працювали в цій ділянці найчастіш не над оригіналами, а над їх друкованою формою, яка все була далека від первотвору ¹⁾. Як показує практика, навіть фотографічні знімки не завжди можуть вповні замінити оригінал, і часто приводять дослідника до найрізніших помилок, коли тільки видання робиться виключно з них.

Старші видання молдавських грамот були зроблені методами зовсім ненауковими, а тому втратили тепер усяку вартість; на жаль, і новіші видання цих грамот не далеко пішли вперед, бо видаються в найкращім разі хіба з фотографій ²⁾.

У Варшаві, в Головнім Архіві, серед інших молдавських грамот, переховуються дві цікаві грамоті з 1388 р., обидві пергаменові (картон 15, № Zam. 2 sec. і 3); колись вони знаходилися в Короннім Архіві в Кракові, але в 1765 р. їх перевезено до Варшави, звідки вони в 1794 р., коли Суворов узяв Варшаву, помандрували до Петербургу, а пізніше до Москви, де були в Головнім Архіві Міністерства Закордонних Справ; накінець, в 1924 р. ці грамоти вернулися на своє старе місце, до Варшави.

Молдавські грамоти — а їх збереглося до нашого часу дуже багато — надзвичайно цікаві й цінні з погляду лінгві-

---

¹⁾ Див. мою статтю: «Як видавати молдавські грамоти» в «Archiva» т. 38 кн. 2—4 ст. 518—542.

²⁾ Недавно вийшла оце праця М. Costăchescu: Documentele moldovenești înainte de Ștefan cel Mare, том I, 1931 р.; порівняння частини виданих тут грамот з їх оригіналами показало мені, що й це видання має багато найрізніших недокладностей, як показую те в окремій рецензії в «Archiva» т. 38 кн. 2—4 ст. 518—542.

стичного, бо їх писано старою українською («руською») мовою, що в цих грамотах часом має багато живих народніх рис¹⁾, тому зрозуміла та глибока цікавість, яку виявляють до них україністи; на жаль тільки, звичайно в цих випадках користаються старими виданнями, а вони, як побачимо далі, подають для лінгвістів зовсім баламутний матеріал.

Дуже цікаві ці грамоти також із погляду дипломатично-палеографічного, бо дають силу цінного матеріалу; дотеперішні видання, на жаль, цією стороною грамот цікавилися зовсім мало, і коли б не фотографічні знімки хоч малої частини їх, ми не мали б правдивого уявлення про зовнішній бік цих важливих актів²⁾.

Найстаршими молдавськими грамотами звичайно вважаються грамоти: князя Берладського Іванка Ростиславовича 1174 р. та Юрга Коріятовича 1374 р. Оригінал грамоти 1174 р. зовсім нам незнаний, і більшість учених не визнає цієї грамоти за правдиву³⁾. Друга грамота — воєводи молдавського Юрга Коріятовича, видана в Берладі 1374 (6882) р. 3 червня. Першим видав цю грамоту Hasdeu в 1860 р., додавши, що оригінал її знаходиться в Києві в бібліотеці Свідзинського; далші досліді показали, що оригінал затратився. На жаль, Hasdeu опублікував цю цінну грамоту тільки латинкою⁴⁾; докладний ана-

1) Автор цієї статті готує окрему монографію про мову молдавських грамот XIV—XVII віків.

2) На жаль, і останнє видання М. Costăchescu 1931 р. дуже мало цікавиться дипломатично-палеографічними рисами молдавських актів.

3) Історію цієї грамоти добре вивчив Іван Богдан у праці: «Diploma Barladéna din 1134», див. «Analele» том XI, 1889 р. Богдан подає такий текст цієї грамоти: У ѡук ѡтца : і сїа . . азъ : іванко рѡстиславовичъ : ѡт стола : галичского : кнѣзъ : берладскы : свѣдѣю : кѣщедемъ : . . . брнскымъ . . . да не платѣтъ : мытъ : оу градѣ : нашемъ : [оу ма]ломъ оу галичі : на зваад : разѣк : оу берладі : і оу текѣчомъ : і о[у] г[ра]деухъ : нашухъ : а на [ѣ]ковъ : рознымъ : товаромъ : тѣтошнымъ : і оу грѣскымъ : и рѣскымъ : і че[с]скымъ] а то да платѣтъ : шкелѣк : разѣк : оу маломъ : оу галичі : а кажитъ : коєвода : а на томъ : ѡбѣтъ : [зъ акто] ѡт режѣтка хѣа : тѣкнѣ : і стѣ : трѣтъ : і четире : актъ : мѣа : ма'к : ѣ : дѣк. Правоме цієї грамоти дуже підозрілий, можливий хіба для XV-го віку, але в жодному разі не для віку XII-го.

4) Подаю тут свою спробу кирилівської реконструкції цієї грамоти:
 Матию бѣєю мѣ князь антовскѣин юргъ коріатовичъ коєвода господарь земан молдавскон не оуси коарове господѣтка ми свѣдомо чинимъ не сѣмъ анетомъ нашимъ кѣсѣкому доброму на нѣ кѣзрюню нан его оуслѣшюню чѣтчи оже тотъ нети слѣга нашъ вѣрнѣи нанъ ѡкшѣ антаворъ намѣстѣнникъ бѣлоградскѣин слѣзнакъ намъ право и вѣрнѣи . тѣмѣо мѣ видѣвше право и вѣрнѣю слѣжбу его до насъ а нанпачѣ хрѣблнн (?) подкнзн не татары оу села зовомѣе вѣдичн на днѣстр . жаловалн есмѣ того не'ного слѣгѣ наше вишнсаного не едно ѡ нашухъ селѣ на нма зѣверкци оу . . . на тѣе вѣсе вѣра гѣа ми и коарѣ молдавскѣихъ а на болшою тѣврдѣсть сѣму анѣгѣ на-

ліз акту подав багато сумнівів щодо його автентичности (див. літературу в новій праці М. Costăchescu ст. 1—4), тому, до відшукання загубленого оригіналу, не можемо приймати й цієї грамоти за найстаршу.

Дальшою з найстарших молдавських грамот досі вважалася (з видання о. І. Григоровича 1846 р. та В. Уляницького 1887 р.) грамота-лист воєводи молдавського Петра з 10-го лютого 1388 р.; як покаже дальший мій дослід, я такою грамотою вважаю луцький лист короля Володислава до того ж воєводи Петра з 27 січня 1388 р., бо листа того написав писар молдавського воєводи, а король до нього тільки свою печатку приклав.

Працював я над самими оригіналами, тому й подаю їх докладний дипломатично-палеографічний опис, якого в відповідній літературі ще ніде не подавалося. Пізніш спинюся на характеристиці мови цих цінних грамот.

II.

Лист короля польського Володислава до зятя свого воєводи молдавського Петра про позичені 4000 рублів, 27 січня 1388 р.

Лист написаний на пергамені середньої якості, шорсткім, трохи пожовклім. Посередині грамоти прорізано кусок її на взір листка чи язика, від 3 рядка по 17-й, на $9,3 \times 3,4$ см; вирізаний кусок тримається на своїй нижній основі й трохи заважає читанню грамоти. Дірка ця, певне, зроблена для погашення вартости цього позичкового листа, бо, як знаємо, цей лист був скоро змінений на інший (на 3000 р.); такі самі прорізи я знаходив у деяких українських позичкових листах XV століття. Ліворуч від цього вирізу зроблено вісім доземних прорізів на $0,8$ см довгих. Розмір пергамену: 33 см широкий, 21 см високий.

Долі подвійний нерівний залім: зліва $4,5 + 3,2$ см, а справа $4,2 + 1,3$ см. Залім не закриває останніх рядків письма; але коли підняти перший верхній залім, то він закрие 4 рядки зліва і 2 справа. Підзаломом зберігся ще колішний білий кольор пергамену.

шємѹ кєлѣки єсмѹ кѣрѣномѹ нѣан . . . писалѹ ѣцко ѹ брѣла к ѣкто . ѣ . ѡ ѣк . нѹ ѣ .
В виданні Hasdey знакіє ѡ, ѡ зовсім не зазначено; я поставив їх так, як то звичайно буває в молдавських грамотах XIV ст. Про обидві сумнівні молдавські грамоті 1174 і 1374 рр. додаю, що про зовнішню форму їх говорити трудно вже хоча б тому, що знаємо, як неточно й далеко від оригіналу передають грамоти молдавські вчені. В грамоті 1174 р. дуже сумнівні такі форми, як *вєрладєскы* і т. ін., — сумнівне тут *-скыи* зам. звичайного *-скыи*.

На звороті акту пергамен сильно забруджений. Давніх написів тут нема. Рукою XVIII ст. написано латинський зміст грамоти, виставлено 1388 рік; під цим інші незначні написи: *Valachiae №, Moldaviae № 2 secundo, й № 3*. Праворуч синя печатка на 2,2 *cm* в діаметрі: «МОСК. ГЛ. АРХИВЪ □ М. И. Д. □»

Складається грамота 2 × 3, цебто перше два рази в висоту, потім 3 рази в ширину, як і більшість молдавських грамот.

Долі, на пергаменовій поворозці, привішено малу королівську печатку; поворозка від привішення до печатки 8 *cm* довга, широка на 0,8 *cm*. Для привішення печатки в пергамені зроблено три прорізи: два в заломі й один на самім долі залому, де пергамен зложено, по 3 *cm* від дірки до дірки; дірки — тільки поземий проріз. Окладка печатки з сірого воску на 5,2 *cm* в діаметрі, на 1,2 *cm* висока; сама печатка кругла на 4,4 *cm* в діаметрі, з червоного лаку. Восковий оклад кругом сильно обсипався, долі з нього виходять два кінці поворозки. В середині на півовальнім щиті на 2,5 *cm* широкім і на 2,7 високім уміщено чотири герби, як то звичайно масмо на печатках короля Володислава Ягелли: зліва зверху герб Польщі — одногеловий орел, під ним герб каліський, справа зверху герб литовський (погоня) і під ним — герб куявський. Над щитом погруддя анголика. Кругом панис (легенда) готицькою латинкою, але в більшості він повищерблювався: «W . . . US : DEI : GRA : REX POLONIE : LITWANIE . . . RUSS», перед початком напису шостиріжна зірка. Це звичайна канцелярїйна печатка короля Володислава ¹⁾).

Розмір писаного тексту: 28 × 13 *cm*. Маргінеси: верхній 2,6 *cm*, лівий 2,7 *cm* і правий 2,4 *cm*; рядки справа кінчаються не зовсім рівно, хоч писар шильнував про цю рівність. Пергамен не лінований, але на звороті трохи знати, що на пергамені чимсь гострим відліновані були маргінеси ще до писання акту.

Розпочинається текст маленьким хрестом (хрисмон) на 0,9 × 0,4 *cm*, що займає два рядки тексту. Ініціялу немає, — грамота розпочинається просто маленьким *v*. Писано грамоту півустановним широким письмом, букви високі на 2—2,1 *mm*. Чорнило пожовкло, письмо вицвіло, в багатьох місцях витерлося, чому читається часом трудно.

¹⁾ Див. Dr. M. Gumowski: *Pieczęcie królów polskich*, Краків, 1910 р. ст. 14 № 15; на таблиці VIII знімок із подібної печатки.

Форма літер. Буква *a* звичайної уставної форми, цебто його ліва лінія не опускається додолу за рядок; у *z* верхня лінія виходить трохи і вліво від стовпчика; *e* майже у всіх позиціях однакове, — кругленьке, трохи похилене вліво, рідко воно ширше, ніби *є*, але ніякої різниці між *e* та *є* тут не проводиться; у *л* обидві його частині так вигнуті вліво, що воно нагадує *а*; *o* не все округлої форми, часом наближається до трикутника; у *p* верхня головка трикутнікова; у мас форму *ц*, його права ніжна відкинена вправо, а верхня частина як у *ц*; у *ю* з'єднуюча лінія посередині; *Ѧ* на взір триніжка, без середньої поземої лінії, а до головки придається позема вліво; *і* тут три рази перекреслене: зверху, посередині й долі, верхні лінійки маленькі, а серединна більша¹⁾. Цікаво, що на цілу грамоту маємо тут тільки одне *ѣ*, — на кінці слова *ѣредѣ* в 20 рядку; але крім цього випадку знаємо тут форму *ѣ* з *ѣ*, що складається з нормального уставного *ѣ*, а права частина — маленьке *і*; отже це *ѣ* тут зовсім не походить на *o*. Буква *ч* або однобока, або ніжка його повернута вліво, тоді воно нагадує *у*; або це *v*. В письмі цієї грамоти не мало чисто уставних букв, напр. *ѡ, Ѣ, Ѥ, Ѧ, ѧ* і др.; у *и* з'єднуюча лінія просто посередині; у *ж* ліва й права вигнуті частини не торкаються до серединного стовпчика.

Ніяких надрядкових значків у грамоті нема. Із знаків розділових уживається тільки крапка серединної, часом верхньої або долішньої²⁾. Титло довге, без гачків, — це або проста лінія, або частіше трохи вигнута догори. Кінцева приголосна слова часом виноситься над рядок, але не часто; ці винесені літери покриті титлом, навіть *х*, що в інших грамотах звичайно не покривається.

В 1388 р. Великдень був 29 березня, а понеділок перед «русскими (цебто православними, українськими) м'ясопусны» — то 27 січня; м'ясопусна неділя в 1388 р. припадала на 2 лютого. Ще в «Акты Западной России» 1846 р. т. I (див. ст. 22 і примітки ст. 5 № 7) правильно датовано цю грамоту.

Що до змісту цього листа, то дальша грамота з 10 лютого 1388 р., писана в Сочаві, вияснює, що воєвода молдавський

¹⁾ У цім виданні таке *і* складено *і*.

²⁾ У нашім виданні, з технічних причин, не вдалося передати докладно крапок серединних (крапка на висоті середини букви), — їх складено тут, як крапки горішні, бо тут серединна крапка ближча до горішньої.

Петро виплату позички зачав у Луцьку, а кінчив у себе в Сочаві, але позичив не 4000, а тільки 3000 рублів. Трохи пізніше, як читаємо про те в листі Івашки, сина воєводи Петра, з 9 грудня 1400 р., цей наслідник зрікся випозичених грошей; зречення було неправне, і ще в 1411 р. в своїм листі до воєводи молдавського Олександра король Володислав обов'язується виплатити 1000 рублів боргу за два роки.

В. Уляницький у своїх «Матеріалах» 1887 р. не видрукував цієї грамоти з невідомих нам причин, може не вважаючи її за грамоту молдавську. В. Розов подає цю грамоту в своїй праці: «Українські грамоти», 1928 р. т. I № 19 ст. 36—37, і таким чином також не вважає її за молдавську. З таким поглядом я зовсім не погоджуюся, і вважаю саме цю грамоту з 27 січня 1388 р. за найпершу молдавську кирилівську грамоту, найпершу, звичайно, з тих, що реально доховалися до нашого часу. В кінці 1387 і на початку 1388 р. в Луцьку відбувалася нарада східних правителів, тому побував у Луцьку й молдавський воєвода Петро; звичаєм інших правителів, також і він мав при собі свого власного писаря, що й написав цю грамоту, а король Володислав тільки печатку свою привісив.

А що це дійсно було так, про те свідчать ось ці доводи. 1. Форма букв ув обох листах зовсім однакова; для нас найважливіше, що букви особливої форми зовсім однакові, напр. *и* три рази перекреслене, *у* з хвостом трохи вправо на взір *ц*, *ы* з маленькою другою частиною, *р* з трикутною головкою, *л* з вигнутою лівою частиною, *з* уставної форми з хвостом додолу і трохи вліво; так само в обох грамотах однакової форми і всі інші літери. Така докладна подібність письма не може бути випадковою, — обидві грамоті писала одна особа: молдавський писар. 2. Правопис обох грамот зовсім однаковий. 3. Українські грамоти не знають такої послідовної заміни кінцевих *ъ* на *о* («хомонія»), як у нашій грамоті, тому й ця риса долучає її до грамот молдавських, де вона була поширена через церковну вимову. Сочавська грамота 10 лютого 1388 р. так само послідовно проводить цю рису й зовсім не знає букви *ъ*. Обидві грамоті писані півуставним письмом, тільки Сочавська грамота має письмо трохи тонше й дрібніше. 5. Мала різниця в часі між обома грамотами — лише два тижні — так само підтримують нашу думку про одного писаря. 6. Про одного писаря свідчили б і дрібніші подібності: в обох грамотах однаковий

пергамен, в обох зовсім простий не фігурний хрисмон на початку, обидві грамоті про одну справу. 7. Як побачимо далі, мова обох пам'яток цілком однакова. Ось через усе це я вважаю цю грамоту за найпершу грамоту молдавську, яку писав той самий писар, що писав і Сочавську грамоту 10 лютого 1388 р. Додам вкінці, що порівняння обох грамот я робив на оригіналах їх, — вони зовсім подібні до себе, і ця подібність відразу кидається в вічі. Що це грамота молдавська, про це свідчить також і те, що вона з глибокої давнини переховувалася в Кракові в числі грамот окремої молдавської збірки.

Щоб показати, що старші видання молдавських грамот зовсім ненаукові, спинюся докладніш на їх виданнях. Грамоту нашу найперше видано в «Акты, относящіеся къ исторіи Западной Россіи» 1846 р. т. I № 8 ст. 22—23, видав прот. Іоан Григорович. Звичаєм того часу, видання не було докладним: титла розкрито, винесені літери внесено до рядка, а по них ще й поставлено *ъ* чи *ь*, поставлено сучасну пунктуацію й великі літери. Грамоту видано гражданкою, а тому не додержано окремих кирилівських букв; зам. *и* по голосній скрізь поставлено *й*. Грамота ця, як ми бачили, замість *ъ* вживає *о* на кінці слів, але тут самовільно видруковано все з *ъ*. В виданні, крім цього, дуже багато й простих помилок, напр. (у дужках подаю правильну форму з оригіналу): король (к~~ро~~ль), земля (з~~к~~м~~л~~к), Петръ (п~~ан~~о п~~ет~~ро), молдавській (м~~ол~~давк~~ы~~), третего (г~~р~~ того), пріятель (п~~ри~~ят~~к~~ль), позычиль (п~~о~~жичил~~о~~), быхмо (б~~ы~~х^мо), и ихъ (и и~~ю~~го), прислушаетъ (-т~~к~~ь), останеть (-т~~к~~ь), облегли (об~~л~~огло), ты часы (т~~ы~~ час~~ы~~), пакъ ли жъ (п~~ак~~ли к~~ы~~), узметъ (о~~у~~з~~а~~то), и мы (а м~~ы~~), велѣли (в~~ел~~кли е~~с~~ми), і т. п. Звичайно, видання з такими помилками зовсім ненаукове й користатися ним з науковими цілями не тільки не можливо, але й шкідливо¹).

Другим видав нашу грамоту Яків Головацький у своїй праці: «Памятники дипломатического и судебно-дѣлового языка русского въ древнемъ галицко-володимерскомъ княжествѣ и въ смежныхъ русскихъ областяхъ, въ XIV и XV столѣтіяхъ» (відбитка з «Науковий Сборникъ» 1865—1866 рр.), Львів, 1867 р. № 8. Головацький просто передрукував текст цієї грамоти з «Актив» зо всіма помилками, додавши ще своїх; суб'єктивна пере-

¹) На жаль, редакція «Історичного словника українського языка», т. I, 1930 р., видання Київської Академії Наук, подає й ці «Акты» в числі своїх джерел.

дача гражданки «Актив» на кирилицю в Головацького так само тільки додала нових помилок. Таким чином видання Головацького вийшло гіршим від видання «Актив». Так само невдале й видання нашої грамоти в «Собрание актовъ, относящихся къ исторіи Галиціи», № 89 ст. 117.

В. Розов у своїй праці: «Українські грамоти» 1928 р. видав цю грамоту під № 19 ст. 36—37. Це перше наукове видання нашої грамоти; на жаль тільки, В. Розов працював не над оригіналами, а тільки над фотографічними знімками з них, а звідси й повстали недокладності цілої праці Розова: докладного дипломатично-палеографічного опису він не подає й не рідко друкує помилкове читання: фотографія ж бо ніколи не замінить оригіналу при наукових працях!¹⁾ В нашій грамоті в виданні В. Розова зазначу таке. Розпочинається грамота малим *в*, а не великим, як подає Розов; кінцеве *о* слова *петро* в 3-м рядку ще знати в оригіналі, Розов не подає її. Кінець рядка 9 в оригіналі *оста^етъ*, а не *оста^ттъ*, як у Розова. В кінці 5-го рядка було *є^г* або *є^г*, тепер тільки *є*, але місце вказує, що написаного було більше, тільки стерлося. По слові *докола* в оригіналі одна крапка, а не дві, як у Розова (див. далі примітки до тексту). В рядку 5-м не видно в оригіналі цих літер: *л^к[та а] м^м*; так само в 6-м рядку не видно вже: *т^к[хо]*. В 1-м рядку Розов читає тільки *м^то*, але в оригіналі від кінцевого *о* знати риску вліво, цебто, що можна читати й *м^тю*. До пояснень можна додати, що тепер маємо в грамоті два заломи, а не один. Про печатку Розов відсилає читача до «Акты З. Р.» I. 23, а там тільки й маємо: «Къ грамотѣ привѣщенъ на пергаминаной же тесмѣ, желтовосковой круглый ковчегъ, внутри котораго вытиснута печать на красной массѣ».

По цім опису подаю тепер цілу грамоту, яку я списав з самого оригіналу.

† владисла · в^кж^ю · м^тю · кр^оль польски литовьски · р^сски
д^ддичь (2:) и ин^к · многы з^кма^к господарь · чинимо то ск^ддо ·

¹⁾ Часті недокладності в виданні грамот проф. В. Розова 1928 р. покажу в окремій рецензії. Див. іще мою працю: «Загублена українська грамота половини XV-го віку», палеографічно-лінгвістичний нарис, («Записки Наукового Товариства», Львів, 1935 р. ст. 1—10).

оуекмо которыи на то (3:) листо посмотрито · оже нано петро ко-
 ево молдавы · затъ и приатѣлкы нашъ · (4:) позичило на д̄ ти-
 сачкы рублии фряжского серекра · ихъ же ждати имаеть · (5:) на-
 мо · ѿ тыхъ ма̄ пусто за г̄ лѣ[та а]мы сучоуемо ему · при на-
 шей вкри · и е[го] (6:) брату роману · и его дѣте̄ · тѣ[хъ] д̄ ти-
 сачи рублии · коротити исполна (7:) г̄ того лѣта на маѡнусто ·
 пакли быхъ имо не коротили · на і де̄ ако тѣ на(8:)писано · тогда
 гредо на галичъ · не тою волостию · што к нему прислушаеть (9:)
 тому испому и коево · и его брату роману и дѣтемо ихъ или ко-
 торы ихъ живо остан(10:)ть · оу тыхъ д̄ тисачахъ заставити
 имаемы · а они имають держати · так̄ (11:) долго докола · имо
 тыхъ д̄ тисачи рублии исполна не ѡдамъ · а тижъ коли (12:) бы ·
 которыи неприатель своею силою оклогло · то то испын гро̄ галичъ ·
 то(13:)гда то то испын коевода · и бра̄ его · и дѣти ихъ · или ко-
 торы из нихъ жӣ — (14:) останеть · имають не правою вкряю и со-
 оуею своею силою безо асти · то(15:)го испого города · коронити
 а намо оу тѣ часы вѣсть давати · што быхомо (16:) пособлали ·
 пак ли бы то то испын · гредо силою оузато · а мы оужды имам̄ (17:)
 тѣ испын д̄ тисачи рублии имо коротити · исполна · а на крѣпость
 того (18:) наша печать · к сему листу велѣли еси прикѣсити ·
 оу лѣте божево · (19:) рожества а̄ чное̄ т̄ и п̄ и ѿ писано листо
 оу лѣцкоу оу по (sic!) (20:) оу понедеѣлико предъ рускими ма-
 соусты

Примітки. І: Початкове в слова владисла̄ трошечки більше від інших букв, як узагалі початкові в слові, проте це не прописне В. І: В слові б̄жею кінцеве ю на 0,4 *cm* від є. І: ма̄тю, на початку ю стовпчика і зовсім нема, але від о вліво ще знати рисочку, що вказує, що слово може кінчилося на ю; походить й

на лігатуру від **т** до **о**. 1: В слові **дждичь** буква **ѣ** перероблена з іншої, чи не з **є**. 2: В слові **зѣмаѣ** кінцеве **ѣ** не має довшньої головки, як у інших, а тому можна його приймати й за **к**; пор. **ѣхъ** у 13 рядку. 3: Кінцеве **о** в слові **петро**, приклавши вирізаний кусок пергамену (вирізане як раз розпочинається від цього **о**), ще трохи знати. 3: Початкове **о** в **оже** трошки ширше від звичайного. 5: Поміж **ма** та **песто** відступ на 0,5 *ст.* 5: за **г** **лѣ[та а] мь**, що в дужках, того вже зовсім не знати; «Акты З. Р.» т. I ст. 22 подають: «за 3 лѣта; а мь»; те саме читання, за «Актами» подає й В. Розов в «Укр. грамоти» ст. 37. 5: **саукоуемо**, тут **о** та **у** зв'язані, лігатура. 5: На самім кінці рядка стоїть ясне й виразне тільки **є**, а 6-й рядок розпочинається рівно, цебто слово **єго**, яке тут мусить бути з контексту, мусіло кінчитися в 5-м рядкові; здається, було **є**, бо для повного **єго** забракло б місця для кінцевого **о**; виносні літери в кінці рядка тут не рідкі. 6: Початкове **ю** в **юго** не має серединної з'єднуючої лінії, і **і** від **є** стоїть на 0,4 *ст.* 6: Взятє в [ ] зовсім не знати, витерлось, а **д** знати слабесенько. 9: В кінці рядка в **остаи** над **и** ще видно **є**. 11: По **докола** одна горішня крапка, але є й перед нею крапка серединна, тільки іншим чорнилом або просто від якогось за-смічення; Розов в «Укр. грамоти» ст. 37 подає неправильно дві крапки. 13: В слові **ѣхъ** кінцеве **ѣ** перероблене з якоїсь іншої букви, здається з **і**; але кінцева літера схожа долом своїм і на **о**, тоді було б звичайне тут **ѣо**. 15: **часы**, кінцеве **ы** тут власне **ѣ**. 16: В слові **узато** по **а** було друге **а**, але писар затер його. 19: число тисяч **а** має ще справа риску від головки, яка зо спинкою **а** творить ніби **л**; значка тисяч ' спереди нема. 19: **луцкоу**, в кінці лігатура між **о** та **у**. 19: В слові **понеѣжанико** кінцева буква зовсім не читка; було перше **у**, але писар переробив його на **ѣ** чи на два **о**; в грамоті Сочавській з 10 лютого тут маємо ясне **понеѣжанико**. 19: В кінці грамоти ніякого знака нема.

III.

Лист воєводи молдавського Петра до короля польського Володислава про ті самі 4000 рублів, 10 лютого 1388 р.

Грамота на пергамені середньої якості, шорсткім, але збереженім трохи ліпше від пергамену I грамоти. В 5-м рядку справа дві малесеньких дірочки (при зложенні грамоти дірочка одна); долі праворуч на кінці залому дірка в пергамені на 3 *ст*

довга, була підшита, про що свідчать сліди від голки чи шила. Попередній гарний білий кольор пергамену добре зберігся під заломом. Пергамен трохи зжовк, забруджений, особливо сильно на звороті. Розмір пергамену: широкий на 34 *cm*, високий на 12,1 *cm*. Долі один залім на 4,3 *cm*, який закриває останній рядок письма.

На звороті (*in dorso*) пергамен сильно забруджений; тут подано рукою XVIII ст. латинський зміст грамоти, під ним тією ж таки рукою написано рік 1388, № 4, R 1730. Тут же синя печатка: «МОСК. ГЛ. АРХИВЪ М. И. Д.» Ніяких давніх написів *in dorso* нема.

Складається грамота, як то звичайним було при малих кавалках пергамену, 1×3, цебто три рази тільки вширину.

Долі, посередині пергамену, привішена була мала воєвідська печатка, від якої тепер нічого не лишилося. Печатка привішена була на подвійній пергаменовій поворозці, на 17 *cm* довгій, зверху на 1,0 *cm* широкий; на поворозці тим самим чорнилом і тією рукою написано шість великих **Ѧ**, подібних до ініціялу грамоти. Поворозку просунено через три поземі прорізи на 1 *cm* довгі, — два в заломі, а один долі, де залім розпочинається.

Розмір тексту грамоти 25,2×6 *cm*, всього 10 рядків; при рядках ліворуч їх нема крапок, що звичайні в пізніших грамотах. Маргінеси: верхній 2 *cm*, лівий 4,5 *cm*, правий 4,0 *cm*. Ясно знати, особливо *in dorso*, що перед написанням грамоти вилінували раму, цебто означили маргінеси, чому рядки тут навіть вправо кінчаться більш-менш рівно. Розліновки для рядків не знати, — здається, її не було тут зовсім.

Писано грамоту півуставним письмом, дрібненьким, на 1,4 *mm* високим. Розпочинається грамота маленьким хрисмоном на 0,8×0,8 *cm* і малим ініціялом **Ѧ** на 1,1 *cm* високим; хрест та ініціял дуже прості. Чорнило зблідло, жовтаве, в деяких місцях дуже витерлось, чому там читається тяжко.

Форма літер цілком така сама, як і в попередній грамоті з 27 січня. Розділовий знак — тільки крапка серединна, рідше горішня. Титло — довга доверху вигнута лінія. Букви **ѡ** нема тут ані одного разу, — скрізь замінено її через *o*. Буква *o* пишеться часто в два рази, часом скидається на *a*, часом верх у неї недописаний. Так само, як і в першій грамоті, маємо тут і перекреслене три рази: зверху, всередині й долі; єсть **Ѧ** без

верхньої головки, особливо в 6 р. в слові **тисѣчи**, в 7 рядку в **ѣко** він триніжний. В 8 рядку в слові **вашь** початкове **к** має широку долішню основу. Ніякої різниці між **ѣ** та **ѣ** тут не проводиться, — як і в першій грамоті, воно скрізь кругленьке. Ніяких діакритичних значків і в цій грамоті нема. Буква **ч**, як і в першій грамоті, скоріш **ч**, але чаша не кругла, а ніжка маленька.

Великдень у 1388 р. був 29 березня, а понеділок першої неділі поста припадає на 10 лютого, що й є день написання нашої грамоти.

І цю грамоту вперше видано в «Акты, относящіеся къ исторіи Западной Россіи» 1846 р. т. I № 8 ст. 23. Видано надзвичайно зле. Крім звичайної в цім виданні недотриманости оригінала (титла розкрито, винесені літери знесено до рядка, поставлено свої знаки розділові, видруковано гражданкою і т. ін.), знаходимо тут речі й недопустимі. Так, оригінал цієї грамоти не знає ані однієї букви **ѣ**, а в виданні їх повно, бо видавець (протоієрей Іоан Григорович) не тільки поставив **ѣ** по знесених до рядка приголосних, але й скрізь замість кінцевого **о** видрукував також сучасне **ѣ**. Замість **і** (тричі перекресленого) в оригіналі видруковано **й**, чого оригінал зовсім не знає. Де в оригіналі **оу**, там поставлено **у**.

А ось помилки цього видання (в дужках подаю текст оригіналу): Божею (**бѣѣю**), милостію (**мѣтнѣю**), королю (**кѣролю**), землю (**зѣмль**), усесердечное (**оуѣсѣрдчѣ**), поклоняніє (**покланѣніѣ**), оть (**ѣ**), воеводы (**воѣво**), чинимь (**чѣни**, пор. нижче **чѣнимо**), истинному (**истиному**), Варшавьскому (**варшѣвськѣому**), тымь (**тѣм**), у Луцку (**оу луцки**), на семь (**на семѣ**), Фряжского (**фѣрѣжскѣо**), на листу (**листвѣ**), просимь (**просѣмо**), подь королевою жь (**подѣ королевою жѣ**), печатію (**печатѣю**), вашь (**вашѣ**), понедѣльникь (**по недѣлѣнѣкѣ**), Божьего (**божѣего**) і др.

Дуже цікаві й показні ще ось ці дві помилки, — не одинокі в нашій літературі. В оригіналі в двох місцях маємо трохи витерті слова, тяжкі до читання, а саме: 1) **ѣ чѣтири · тисѣчи оу насѣ**, це неясне **оу насѣ** (оу насѣ) в «Актах» видрукувано... «сумою» (sic!); 2) **што писано оу лѣцки**, неясне **оу лѣцки** Григорович подав «но не на 4»! З поданого бачимо, що при сучаснім стані науки подібні видання цілком непридатні ані до жодного на-

укового вжитку. А яке баламутство вони приносять, нехай покажуть хоча б загально відомі «Матеріали для словаря древнерусскаго языка» І. І. Срезневського, який використав цілу цю грамоту (так само і всі інші!) не з оригіналу, але з «Актів»; і отож у III томі цих матеріалів під словом «сума» знаходимо велику виписку на це слово з цієї грамоти воєводи Петра, — а в ній (в оригіналі) і самого слова «сума» нема! Цікаво, що Срезневський подає тільки одну цю виписку, бо в інших матеріалах слова *сума* він не знайшов. Таким чином через неправильну виписку з других рук вноситься баламутство до науки, ніби давня руська мова XIV в. знала слово *сума*.

Ще приклад. Лінгвіст хотів би користати з «Матеріалів» І. Срезневського чи з «Історичного словника українського языка» Є. Тимченка, як із джерела цілком наукового. Виявляється, що дуже часто робити того не можемо. Так, у Словнику Є. Тимченко на ст. 205 під словом «велебный» маємо виписку і з нашої грамоти, але Тимченко цитує її з «Актів»: «Чинимъ свѣдомо велебной твоєй милости», а в оригіналі *чини* і *чинимъ*, а *чинимъ* нема, як нема й D¹ «велебной твоєй», а єсть *келебной твоєй*. Як бачимо, в «Актах» затерті власне українські риси, і цієї попсованої форми вживає Є. Тимченко.

Другим видрукував нашу грамоту Яків Головацький у своїй праці: «Памятники дипломатического и судебного языка русского въ древнемъ галицко-володимерскомъ княжествѣ», Львів, 1867 р. № 9. Головацький, як і першу грамоту, просто передрукував з «Акты», але передрукував кирилицею, тільки букви *ѣ*, *ѣ*, *ѣ*, *ѣ*, *ѣ* подав не згідно з оригіналом, але по своєму бажанню; крім цього, додав іще й свої помилки, через що вийшло видання ще гірше, як у «Актах».

Третім видав нашу грамоту в 1887 р. В. А. Уляницький у відомій своїй праці: «Матеріали для історії взаимныхъ отношеній Россіи, Польши, Молдавіи, Валахії и Турції въ XIV—XVI вв.», № 3 ст. 3. Своім звичаєм, Уляницький титла порозкривав, знаки розділові й великі літери дав по сучасному, а винесені літери позносив до рядка та ще й додав до них *ъ*, що було рішуче проти оригіналу, бо він, як ми бачили, зовсім не знає цієї букви; крім цього, Уляницький знищив таку оригінальну рису цієї пам'ятки, як *о* в кінці слів по приголосних, позамінявши його на *ъ*. А простих помилок у виданні Уляницького так

само багато, хоч і спікував він з оригіналу, напр. (у дужках читання оригіналу): покло́нянне (покла́ннє), Варшавському (варшавському), давали (додали), Фряжжого (фражжого), просимъ (просимо), Кроловою жь (королюю жь), печатью (печатю), подь (подо), Божею (бжею), Божьего (бжего) і др.; затер Уляницький і давній спосіб рахування, передавши оригінальне $\widehat{a} \cdot \widehat{n} \cdot \widehat{t} \cdot \widehat{p} \cdot \widehat{n}$, цебто «1000 і 388» просто через 1388. Двох вищезазначених темних слів не відчитав і Уляницький і так само зробив з $\widehat{o} \cdot \widehat{u}$ насє — «сумаю» (sic!), а з $\widehat{o} \cdot \widehat{u}$ лѣцки — «но не на 4!» Звичайно, і це видання з нашого погляду зовсім не наукове, і, напр., для лінгвістичних цілів користатися ним рішуче не можливо¹⁾. А це неіснуюче в оригіналі *сумаю* (з аканням!) таке проречисте!

В виданні Є. Калужняцького в «Documente» Hurmuzaki цієї грамоти, з невідомих нам причин, зовсім не подано.

Передруковую цю важливу молдавську грамоту 1388 р., докладно списавши її з самого оригіналу.

† Клодиславу · бжею матию · королю · польському · литовському · дѣдную · и · рускому · и · инѣ · (2:) · многы · зѣмль · господарю · оу · се · сер · д · ч · є · по · кла · н · н · н · є · ѿ · петра · коро · ле · во · мо · л · да · в · с · ко · го · ч · и · н · и · (3:) · св · к · до · мо · ве · ле · в · но · ї · т · во · є · ї · ма · ти · ж · є · є · с · ми · да · ли · то · му · и · с · т · и · но · му · па · ну · вар · ш · о · в · с · ко · му · г · т · и · с · я · (4:) · ч · к · ф · ра · ж · ко · го · се · ре · в · ра · т · к · м · о · в · ж · є · м · о · ш · то · є · с · ми · по · за · ли · да · в · а · ти · о · у · л · ѣ · ц · ки · а · до · да · ли · є · с · ми · о · у · со · ч · а · в · к · о · у · (5:) · с · к · х · о · с · то · и · т · ь · на · с · о · м · о · л · и · с · т · ь · г · т · и · с · я · ч · и · р · ѣ · в · л · и · ф · ра · ж · ко · го · се · ре · в · ра · за · ж · ч · и · н · и · м · о · є · с · ь · л · и · с · т · о · о · г · (6:) · т · и · с · я · ч · и · а · в · а · ш · е · ї · ма · ти · с · то · и · т · ь · л · и · с · т · о · о · ч · о · т · и · ри · т · и · с · я · ч · и · о · у · насє · про · с · и · м · о · ва · ш · е · ї · ма · ти · ш · то · (7:) · б · ы · є · с · т · є · о · у · ч · и · н · и · ли · и · н · ы · л · и · с · т · о · ж · ко · и · то · то · ш · то · пи · са · но · о · у · л · ѣ · ц · ки · а · на · г · т · и · с · я · ч · и · по · до · ко · ро · ле · во · (8:) · ю · ж · печ · а · т · и · ю · к · то · к · на · м · о · при · не · с · ь · т · ь · за · пи · с · о · на · г · т · и · с · я · ч · к · то · му · м · ы · да · м · ы · ва · ш · ь · л · и · с · т · о · (9:) · ш · то

¹⁾ В числі джерел «Історичного словника українського язика» Київської Академії Наук, т. I, 1930 р. читаємо й видання В. Уляницького; вважаю це за методологічну недочоту. Наукові академічні видання повинно базувати на аналізі оригіналів, а не злих передруків. Докладно про це розповідаю в своїй рецензії в 2-й частині тому XV «Prace Filologiczne» ст. 241—264.

писано на $\widehat{д}$ тисячи . . а писано листо оу городѣ сочавѣ оу поне-
дѣлико первоі (10:) недѣли поста подо нашею печатью оу лѣ-
то кѣжего рождества $\widehat{а}$ и . $\widehat{т}$ $\widehat{п}$ $\widehat{и}$.

Примітки. 1: початкове $\widehat{бѣ}$ на 0,35 *см* відірване від за-
кінчення, так само в $\widehat{матю}$ кінцеве $\widehat{ю}$ на 0,35 *см* віддалене від
свого слова; такі самі відділення $\widehat{бук}$ ов від свого слова помітні
й далі. 1: У слові $\widehat{дѣдию}$ буква $\widehat{ѣ}$ ніби перероблена з якоїсь
іншої (є?), як то і в грамоті Луцькій. 4: В слові $\widehat{вѣсѣмо}$ середнє
 $\widehat{о}$ написане вгорі праворуч $\widehat{с}$. 5: В слові $\widehat{сѣмо}$ перше $\widehat{о}$ зверху
недописане, як і в інших місцях. По слові $\widehat{сѣрекра}$ в пергамені
мала дірочка, теж і по наступному слові. 6: Слово $\widehat{оу}$ $\widehat{насѣ}$ трохи
зле читається; «Акты» та Уляницький подають «сумаю», чого нема;
в кінці слова ясно . . $\widehat{насѣ}$, слово з 6 букв. 7: писано $\widehat{оу}$ $\widehat{лѣцки}$,
вираз $\widehat{оу}$ $\widehat{лѣцки}$ ($\widehat{лѣцки}$?) читається зле, але кінцеве $\widehat{-цки}$ можна
ясно відчитати; Акты та Уляницький читали це місце: «писано
на $\widehat{д}$ тисячи», чого в оригіналі зовсім нема. 8: В слові $\widehat{кто}$ буква
 $\widehat{о}$ перероблена з першої $\widehat{ѣ}$, так само в $\widehat{принесѣть}$ із попереднього
 $\widehat{ѣ}$ зроблено и. 10: Число тисяч $\widehat{а}$ написане так само, як і в першій
грамоті, з рисою від головки вправо. 5. $\widehat{фрѣкоѣ}$, — перше $\widehat{о}$
може й лігатура $\widehat{оѣ}$, але сумнівна.

IV.

Спинюся тепер хоч коротко на опису мови двох найстар-
ших молдавських грамот.

З правописних рис обох грамот зазначу найважливіші. Літер
 $\widehat{ѣ}$ та $\widehat{е}$ тут не розрізняється, — пишеться одне кругленьке $\widehat{ѣ}$
у всіх позиціях; два рази маємо $\widehat{ѣ}$ на початку, але без серед-
ньої з'єднуючої лінії, — це $\widehat{ѣго}$ ряд. 6 поруч $\widehat{ѣго}$ 13¹⁾. На по-
чатку слів і в злучникові постійно $\widehat{оу}$, в середині слів $\widehat{ѣ}$, але:
 $\widehat{сѣвоѣмо}$ 5, $\widehat{оу}$ $\widehat{лѣцкоѣ}$ 19. Кінцева приголосна слова чи складу
може виноситися над рядок, але цих винесень ще небагато:
 $\widehat{чинимѣ}$ II. 5 — $\widehat{чини}$ II. 2, $\widehat{воєвода}$ 13 — N¹ $\widehat{воєво}$ 3 — G¹ $\widehat{воєво}$
II. 2 — D¹ $\widehat{воєво}$ 9, A¹ $\widehat{тото}$ 12 — $\widehat{то}$ 2, $\widehat{мѣсоѣсто}$ 7 — $\widehat{мѣпѣсто}$

¹⁾ Цитати з першої грамоти зазначаються просто цифрою (рядок),
а при цитатах із другої грамоти ставлю II.

5, D³ д^мк^мтемо 9 — д^мк^мтє 6 і т. ін. По л перед приголосною не ставиться ь: оу понедѣлнико 20. II. 9, але перед ск ставиться ь: польски 1, польському II. 1. Букви 8 нема тут зовсім.

Дуже цікавою спільною рисою обох грамот є вживання о на кінці слів замість љ, напр.: P¹ в^ок^омо II. 4, гродо 8. 16, D³ д^мк^мтемо 9, A¹ записо II. 8, D³ їмо 7, їмо II. 17, G³ іхо 9 bis, A³ іхо листо 4, A¹ маєсоуєсто 7, G³ маїуєсто 5, D³ памо 5. 15. II. 8, оу пасо II. 6, N¹ околго 12, N¹ пано 3, N¹ писано 19. II. 8, пожи-чало 4, оу понедѣлнико 20. II. 9, посмотрите 3, на ємо II. 5, N¹ тото 13. 16, A¹ тото 12. II. 7, P¹ т^кмо II. 4, G³ т^кхо 5. 10. 11, L¹ оу тисл^чахо 10, D³ оуєк^ммо 2. Цю рису проведено в обох грамотах надзвичайно послідовно (тільки в I грамоті маємо один приклад з љ, це предѣ 20), і вже ця послідовність в'яже обидві грамоті до одного спільного циклу грамот і до одного писаря. Серед українських грамот не знаємо другої подібної, де б заміна кінцевого љ на о була проведена так послідовно; нема подібних грамот і серед молдавських, але спорадичне вживання о зам. љ на кінці слів трапляється в них не рідко ¹⁾).

Через цю послідовність заміни кінцевого љ на о не можна певно твердити, що в формах: кезо лети 14, подо нашею II. 10, подо креловою II. 7, со оуєєю 14, петро 3 не маємо тієї самої заміни.

Цікаво, що ь ніколи не замінюється тут на о; в словах перед -ск- з давньої традиції ще утримується љ, напр.: каршоук-ському II. 3, литовському II. 1, польському II. 1, польски 1, молдавського II. 2, фражського 4.

Що ж це за звичка заміняти љ на о? Від найдавнішого часу існував у православної церкві т. зв. «хомовий» спів чи «хомонія». Давні љ, ь, хоч і зникли в живій мові в «слабих» складах, проте жили ще довго в церковних співах, — спів був традиційним і з нього нелегко було повикидати зниклі давні љ, љ. Радити собі стали тим, що замість цих љ, љ співано (а в нотних книгах писано) голосні о, е. Напр. співано й писано (текст 1515 р.): согрѣшихо^мо и кеззаконновахо^мо, не оправдихо^мо пере-

¹⁾ В болгарській грамоті (до 1277 р.) Костянтина Асіня дуже часто зам. љ пишеться оі, цебто љ замінюється на о; одиничні випадки цього оі зам. љ відомі і в Савинній книзі XI в. та в збірнику князя Святослава 1073 р., див. Г. Ильинскій: Грамоты болгарскихъ царей, М. 1901 р. ст. 38—40.

до тобою, ни соклюдохомо, ни сотворихомо, якоже заповѣда намъ, но не предай же насъ до конца отеческыи Боже ¹⁾). Таке читання безумовно позосталося традиційно від найдавніших часів, і являється одним із доказів, що давні ъ, ѣ справді були звуками голосними, близькими до о, е.

Дві найстарші молдавські грамоті 1388 р. кидають дуже цікаве світло на історію т. зв. хомонії. Безумовно, в молдавській церкві в XIV віці існував ще хомовий спів, що зайшов сюди головно від південних слов'ян. Наші грамоти свідчать, що існувало й хомове читання, що занесене було навіть до урядових канцелярій; не виключена можливість, звичайно, що писарем грамот 1388 р. була якась особа духовна, звикла до цього хомового читання.

Хомонія — надзвичайно цікаве явище, ще дуже мало в нас висвітлене; спеціальна праця про це Е. Koschmider'a (Przyczynk) do zagadnienia chomonji w hirmosach rosyjskich, Вільня, 1932і не вияснює значення хомонії для церковнослов'янської фонетики. Хомонічні написи я знаходив у рукописах майже всіх слов'янських народів, що вживали кирилиці, а тому в'язати хомонію до одного якогось краю не маємо підстав; але кинулось мені в вічі, що в молдавських кирилівських пам'ятках хомонія чи не частіша, як у пам'ятках інших народів. Ось через це Д-р Іл. Свенціцький, що хоче в хомонії бачити ознаку білоруську, жодних підстав для того не має (див. його «Опис рукописів, І. Кириличні пергаміни XII—XV вв.», Львів, 1933 р. ст. 5).

Як знаємо, молдавська церква в XIV віці якийсь час залежала від митрополита Галицького, а це на цілу культуру Молдавії наложило певні українські ознаки. І пізніше, в XV—XVII віках культура Молдавії знаходилась під великим впливом українського народу, що помічаємо на всіх ділянках культурного життя її. Через цей вплив молдавські канцелярії були організовані на зразок українських («русських»), а офіційною мовою Молдавії стала мова українська. В мові молдавських грамот XIV—XV віків бачимо дуже багато ознак живої української мови, а це дає змогу твердити, що в молдавських канцеляріях працювали й українці не тільки свої, але й з Галичини. Знання старої церковно-слов'янської мови було в Молдавії не

¹⁾ С. Булич, див. «Энциклопедич. Словарь» Брокгауза, 1899 р., півтом 55 ст. 681. Від цього частого -хомо повстала й назва «хомовий» спів чи «хомонія».

великим, бо ж це була мова їм зовсім чужа, а тому в грамотах молдавських так сильно пробивалася жива мова писарів, пробивалася часом значно сильніше, ніж у грамотах українських, де літературна церковно-слов'янська мова все була здержуючим чинником. Дійсно, навіть аналіз двох наших грамот показує, що мова їх — то мова старо-українська («руська»), а церковно-слов'янського елементу в них дуже мало.

При сполученнях плавних з ірраціональними голосний постійно перед павною: *держати* 10, *первої* П. 9, *долго* 11, *исполна* 6. 11. 17, *молдавы* 3, *молдавського* П. 2; це цікава вказівка: при кінці XIV-го ст. в Молдавії ще не пишуть Тирновським (патр. Євфимія) правописом.

Панують повноголосні форми: *коронити* 15, *коротити* 6. 17, *коротили* 7, *города* 15, *оу городѣ* П. 9, *серебра* 4. П. 4. 5; тільки раз маємо *предѣ* 20; про полонізми — далі.

Заміна *въ* на *оу* часта в наших грамотах: *оу городѣ* П. 9, *оу лүцкоу* 19, *оу лүцки* П. 4. 7, *оу лѣто* 18. П. 10, *оу насо* П. 6, *оу понедѣлико* 20. П. 9, *оу сочавѣ* П. 4, *оу ты часы* 15, *оужды* 16, *оузато* 16. 10, *оусю* 14, *оусѣхо* П. 4—5, *оусѣмо* 2, *оусерд ч є* П. 2 ^{є н}, *оу тислѣхо* 10.

Поплутання *ѣ* з *и*: при *вѣри* 5, *G³ инѣ* 2. П. 1. В *dualis*: *г, д тислѣ* 4. П. 3—4. 8 і *тислѣчи* 6. 11. 17. П. 5. 6. 7. 9. По *p* маємо *e*: *предѣ* 20. Але є й поплутання *ѣ* з *e*: *приатѣль* 3 і *неприатѣль* 12; *G³ зѣмль* П. 2 і *зѣмль* 2.

Зміна *e* на *o*: *чотири* П. 6. Тут тільки форма *тислѣча*, відома часто і в давніших пам'ятках і звичайна в пам'ятках українських.

Приголосні *ж, ч, ш* палатальні: *тижь* 11, *зажь* П. 5, *держати* 10, *галичь* 8. 12, *дѣдичь* 1, *дѣдичю* П. 1, *вашь* П. 8, *нашь* 3, але: *наша* 17, *печать* 17, *почали* П. 4, *оу сочавѣ* П. 4. 9; пор. іще й сучасну палатальність цих звуків у говорах буковинських та гуцульських. По *г, к* може бути й *и*, напр.: *многы* 2. П. 2, але: *польски* 1, *литовьски* 1, *руски* 1, *оу лүцки* П. 4. 7. Цікаві ще фонетичні живі форми: *режества* 19. П. 10, *што* 8. 15. П. 4. 7. 9, *штобы* П. 6—7, *не правкою* 14, *не тою* 8.

Група *стн* губить *т*: *ненгы* 12, *ненгы* 17, *исного* 15, *исному* 8.

D¹ іменників чол. роду тільки на *-у*, на *-ови* нема: *брату* ^ѣ *роману* 6.9, *пану* П. 3. P¹ *волостю* 8, *матю* П. 1, *печатю* П. 8

і печаткю П. 10; форма $\overset{\text{с}}{\text{матю}}$ і сумнівна, дуже похожа на $\overset{\text{с}}{\text{мате}}$. L^1 на листу П. 5, оу лүцкоу 19 і оу лүцки П. 4. 7. G^3 рубли 4. 6. П. 17. П. 5.

Серед прикметникових і займенникових форм зазначу: G^1 исного 15, молдавського П. 2, фражського 4, вашей 6, первої П. 9, — живі українські форми; G^1 вжоего П. 10, божеего 18, Р^1 вжею 1, вжею П. 1. Живу мову віддають і сесь П. 5, G^1 г^1 того (третього) 7. Для L^1 на сомо листу П. 5 пор. королюю П. 7.

Теперішній час в 3 особі однини й множини кінчиться на -ь, напр.: имаєть 4, останєть 14. 9—10, принєсьть П. 8, прислушаєть 8, стоить П. 5. 6, имають 10. 14; форма посмотрито 3 говорила б про - $\overset{\text{мо}}{\text{ть}}$. Pr^3 : имає 16, просимо П. 6, слүбоуємо 5, чинимо 2. П. 5, а також дамъ П. 8, ѡдамъ 11, имаємъ 10. Зложені форми: велкли єсми 18, додали єсми П. 4, єсми дали П. 3, єсми почали П. 4, єсте оучинили П. 7, вхѡ $\overset{\text{м}}{\text{коротили}}$ 7, вхѡмо пособлѡли 15; ждати имаєть 4, заставити имаємъ 10, имають боронити 14—15, имають держати 10.

Зазначу ще цікаві синтактичні форми: $\text{Наша печаткя к сему листу велкли єсми привѣснти}$ 18; правда, подібне вживання $\overset{\text{в}}{\text{н}}$ замість $\overset{\text{в}}{\text{а}}$ широко відоме взагалі в давніх східньо-слов'янських пам'ятках. $\text{Которы из нѡхъ жи останєть}$ 13—14. Которы из нѡхъ 13 і которы ѡхъ 9. $\text{Пак ли бы того иеныя градо силою оузѡто}$ 16. $\text{Просимо вашей мати}$ П. 6. ѡхъ же ждати 4. При зложених числівниках уживається $\overset{\text{с}}{\text{і}}$: а чное т и п и и 19, а и т п и 10.

В обох грамотах багато слів із живої української мови, напр.: коротили 7, господарь 2, додали П. 4, А^1 записо П. 8 (цебто запись чол. р., у Срезневського в «Матеріялах» неправильно запись), коли 11, оже 3, пак ли 7. 16, пособлѡли 16, почали П. 4, оусєсєрд ч є П. 2, чини П. 2, оучинили П. 7 і ін.

Як бачимо, українські ознаки в обох грамотах дуже помітні, і вони ясно вказують, що канцелярійною мовою в Молдавії в XIV віці була справді мова старо-українська. В XV віці мова грамот молдавських стає ще більш українською.

Хочу сказати тут іще дві слові методологічного характеру. Окреслюючи національну приналежність якоїсь давньої мови, не можна керуватись тільки сучасними найхарактернішими рисами її. При цім окресленні треба брати вказівки історичні, те-

ригоріяльні, культурні, — на їхньому тлі ясніші стануть і дані мовні. Мовні риси треба брати в цілому комплексі їх, не оглядаючись на те, чи та чи інша риса знана й іншій мові. Історично й територіяльно в молдавському писареві легко бачити українця, а тому й усі мовні риси, що не протиречать українській мові, треба вважати за українські, якщо нема рис виразно антиукраїнських. Повноголос, нпр., характеризує мову всіх східніх слов'ян, але в молдавських грамотах XIV в. це риса українська, бо звати її російською не дозволяє мені історія й географія. Коли в пам'ятці нема рис антиукраїнських, а історія й територія промовляють за українськість, я таку пам'ятку вважаю за українську (див. мою працю: «Розмежування пам'яток українських від білоруських», «Записки чину св. В. В.» 1935 р.). Протилежну думку проф. В. Розова («Slavia» XIII. 484—486), що виступив проти моєї, вважаю за відсталу, реальними фактами не доведена. Звичайно, якоїсь урочної «загально-руської» доби для української мови я — як і ціла тепер українська філологія — не визнаю.

Польський вплив у молдавських грамотах XIV—XV віків постійно дуже сильний. Та це й зрозуміло: Молдавія визнавала над собою політичну зверхність Польщі, була з нею в тісних стосунках, а це й несло польські впливи до Молдавії. Крім цього, постійні близькі стосунки з народом українським, що так само був під великим польським впливом, іще збільшували цей вплив. Ось через це вже в найперших молдавських грамотах 1388 р. такий помітний польський вплив.

Як ми бачили, в грамотах панують українські повноголосні форми, але й польських форм не бракує, напр.: N¹ *гродо* 8 · 16 — ^Агрод 12, *кроль* 1, *кролю* II. 1, I¹ *кредокою* II. 7, *кледисла* 1, D¹ *кледиславу* II. 1. Панують форми N¹A¹ прикметників на *-ий*: *инъи* II. 7, *иснъи* 13. 16, *каторъи* 2. 12, *литовьскии* 1, *рѣскии* 1, але є й форми без кінцевої *-ий*: *иснъи* 12, *каторъи* 9. 13, *польски* 1. Є полонізми в складні: *Сесъ листо о г тислчи* II. 5, *листо о чотири тислчи* II. 6. Слова, що прийшли з польської мови: *келебнои* II. 3, *иснъи* 13. 16, *исного* 15, *исному* 8, A¹ *иснъи* 12, A³ *иснъи* 17 (п. *istny*), N¹ *пано* 3, *пану* II. 3, *пожичило* 4 (цього слова в «Матеріялах» І. Срезневського нема), *прислѹшаеть* 8 (*przysłuszeć* = належати), *тижь* II (*tyż*), *оужды* (*wżdy*, же, проте). Ще більше слів, що вживаються в обох мовах, українській

і польській: ^аа II. 7, д^кдичь 1, д^кдичю II. 1, же quod II. 3, за-
ставити 10, N¹ A¹ листо 3. 19. II. 5. 6. 7. 8. 9, D¹ листу 18, на листу
II. 5. т^у 7 і ін., або вираз: того исного города боронити 15.

Цікаво тут підкреслити, що церковно-слов'янський вплив відбився в наших грамотах надзвичайно мало. Зазначу тут такі церковно-слов'янізми, які, зрештою, могли тоді існувати і в живій мові. І^с волостию 8, матию II. 1, печатю II. 8 — це форми традиційного правопису, поруч печатю II. 10. Форма І³ о основ на ы вперто трималася в канцелярській мові XIV—XVII віків і відома й сьогодні в живій українській мові¹⁾, напр. у гуцулів, у нас: предъ р^ускими ма^сопусты 20. Зложені форми perfectum'a: вел^кли есми 18, додали есми II. 4, есми дали II. 3, есми почали II. 4, есте о^учили II. 7, а також форми умовного способу: бы^хомо по^совлали 15, бы^хо^м коротли 7 — усі ці форми добре відомі й живій українській мові.²⁾ Так само окремі слова: так^о 10, ако 7. II. 7, тогда 8. 12—13 добре відомі в живій або старій українській мові. Оце й усі церковно-слов'янські риси в наших грамотах; як бачимо, їх надзвичайно мало (взагалі їх мало в старших молдавських грамотах), а до того вони належать не виключно самій церковній мові, але відомі і в мові живій. Навпаки, грамоти російські переповнені церковнослов'янськими, що пізніше опанували й літературну російську мову. Цікаво, що й літературна українська мова XVI в. (див. ту саму мою працю) церковнослов'янського елемента має надзвичайно мало.

V.

На закінчення свого короткого опису мови двох найстарших молдавських кирилівських грамот, подаю повного Словничка до них. Цифри визначають рядок грамоти, при тому цифри по середнику (;) стосуються до грамоти другої.

Граматичних скорочень ужито таких: N nominativus, G genetivus, D dativus, A accusativus, V vocativus, I instrumentalis, L locativus. Цифра вгорі коло відмінку визначає число: 1 одна, 2 двійня і 3 множина; отже формула G³ визначає genetivus pluralis. Pr — praesens.

¹⁾ Див. мою монографію: «Українська літературна мова в XVI ст.», 1930 р. ст. 340—341.

²⁾ Там само, ст. 375—384.

^ла (але); 7.

безо лсти 14.

^божеєго G¹ 18 — ^бжоєго: 10 —

I¹ ^бжєю 1 — ^кєєю; 1.

боронити того иного города 15.

^тбра 13, D¹ брату 6. 9.

^мвухо коротили 7, ^мвухомо пособлали 15.

каршовському D¹; 3.

вашь A¹; 8 — G¹ вашен: 6.

велебноі D¹; 3.

велкли єсми 18.

^квладисла 1, D¹ ^квладислаку; 1.

^лкоєвода 13, N ^лкоєво 3 — G¹ ^лкоєво; 2 — D¹ ^лкоєво 9.

колостню I¹ 8.

коротити 6. 17, ^мвухо коротили 7.

ккри L¹ 5.

^оккс мо I¹; 4.

ккеть A¹ 15.

галичь N¹ A¹ 8. 12.

города G¹ 15 — оу городк; 9.

господарь 2.

гродо N¹ 8. 16, ^лгро 12.

давати 15; 4 — дамы; 8 — єсми

дали 3.

держати 10.

додали єсми 4.

докола 11.

долго 11.

дкдичь 1 — D¹ ^лдкдичю: 1.

дкти N³ 13, D³ ^мдктє 6, D³ ^лдктємо 9.

его, іего G¹ 13, G¹ іего 6.

єсми дали; 3 — додали єсми: 4 —

єсми почали; 4 — велкли єсми

18 — єсте оучинили; 7.

ждати: іхо же ждати 4.

же; 3.

^кжи N¹ 13.

записо A¹; 8, чол. роду.

заставити: оу тыхо ^лд тислчухо

заставити имаєммы 10.

^тза жь (за тожь); 5.

зкмлк G³ 2 — G³ ^лзкмль; 2.

злть 3.

или 9. 13.

имаємо 16, ждати имаєть 4,

имають 14, имають держати

10, имають боронити 14—15,

заставити имаєммы 10.

нмо D³ 11. 17.

инты A¹; 7 — G³ ^линк 2; 1.

не правю 14, не тою 8.

- ненгы N¹ 13. 16, G¹ исного 15. молдавы G¹ 3.
 D¹ исному 8, A¹ ненгыи 12, A³ молдавского G¹; 2.
 ненгы 17. ма^ссопуста A¹ 7, G³ ма^спуста 5,
 исполна 6. 11. 17. I³ ма^ссопусты 20.
 истиному D¹; 3. намо D³ 5. 15; 8 — к нему 8.
 него, — него G¹ 13, G¹ него 6. написано 7—8.
 их G³ A³ 4. 9 bis, G³ ихъ 13, D³ (нас): оу насо; 6.
 имо 7. нашъ 3, наша 17, при нашеі 5 —
 коли 11. I¹ нашею; 10.
 которыи N¹ 2. 12, N¹ которы ихо неджи G¹; 10.
 9, N¹ которы из нихо 13. неприятель 12, приатѣль 3.
 кроловою I¹; 7. о: сесь листо о г^т тислчи; 5 —
 кроль 1 — D¹ кролю; 1. листо о чотири тислчи 6.
 крѣпость 17. облаго N¹ 12.
 кто; 8. оже 3.
 (льсть): безо лети 14. они 10.
 листо N¹ 19; 6. 9 — D¹ листу 18 — останеть 14, остан⁶ ть 9—10.
 A¹ листо 3; 5. 7. 8 — L¹ на ѿдамы 11.
 листу 5. пак ли 7. 16.
 литовскіи N¹ 1 — D¹ литовско- пано N¹ 3 — D¹ пану; 3.
 му; 1. первоі G¹; 9.
 (лѣцк): L¹ оу лѣцкоу 19 — оу петро N¹ 3 — G¹ петра; 2.
 лѣцки (оу лѣцки?) 4. 7. печать A¹ 17 — I¹ печатню;
 лѣта G¹ 7 — оу лѣто 18; 10. 8 — подо нашею печатью; 10.
 ма^сти G¹; 6 bis — D¹ ма^сти; 3 — писано N¹ 19; 8 — A¹ писано; 7. 9.
 I¹ матю 1 — I¹ матию; 1. подо кроловою; 7 — подо нашею;
 многы G³ 2; 2. 10.

- пожичило 4.
- покланяниє A¹; 2.
- польски N¹ 1 — D¹ польському: 1.
- почали єсми; 4.
- оу понедѣльнико 20; 9.
- посмотрите 3.
- пособлали 16.
- поста G¹; 10.
- предъ 20.
- привѣсити 18.
- принесеть; 8.
- прислушаеть: галичк не тою ко-
лостію што к нему прислуша-
еть 8.
- прияткль 3, неприятель 12.
- просимо кашеї мати: 6.
- рожестка G¹ 19; 10.
- роману D¹ 6. 9.
- рублїи G³ 4. 6. 11. 17; 5.
- рускии N¹ — D¹ рускому: 1 — I³
рускими 20.
- скѣдо^м 2 — скѣдомо; 3.
- сѣрѣбра G¹ 4; 4. 5.
- сѣсь A¹; 5 — D¹ сѣмү 18 — L¹ на
сѣмо; 5.
- слубоуємо 5.
- со оусею 14.
- оу сочавк; 4. 9.
- стоить: 6 — стоить на сѣмо ли-
стү; 5.
- так^о 10.
- твоеї D¹; 3.
- тижъ 11.
- г̃ тислчк A²; 3-4. 8 — A² г̃ ти-
слчи; 6. 7 — N² г̃ тислчи; 5 —
A² д̃ тислчи 6. 11. 17; 6. 9 —
L¹ оу тислчахо 10 — A² д̃ ти-
слчк 4.
- тогда 8. 12—13.
- того N¹ 13. 16 — G¹ того 15.
17 — D¹ томү 8; 3. 8 — A¹ то^т
2 — A¹ того 12; 7 — I¹ тк-
мо; 4 — G³ тыхо 5. 10. 11 —
A³ ты 17 — A³ тк[хо] 6.
- г̃ того (= третьего) G¹ 7.
- тү Adv. 7.
- оу городк; 9 — оу лүцкоу 19 —
оу лүцки; 4. 7 — оу лктѣ 18;
10 — оу насо; 6 — оу понедѣл-
нико 20; 9 — оу сочавк; 4 — оу
ты часы 15.
- оужды 16.
- оузато 16.

оусею I¹ 14 — G³ оусѣхо; 4-5 — часы A³ 15.

D³ оусѣмо 2.
е н

чинимо 2; 5 — чини; 2.
м

оусерд ч є A¹; 2.

чотири; 6.

оучинили; 7.

што 8. 15; 4. 7. 9 — штовы; 6—7.

фражського G¹ 4 — ф^жракоого; ако 7; 7.

4 — ф^жракоо; 5.

Варшава.

Іван Огієнко.